

Jolanta Welc Jędrzejewska

architekt, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi

Włodzimierz Witkowski

architekt, Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej,
Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi

PORZĄDKOWANIE ZAMKU W BESIEKIERACH I JEGO OTOCZENIA WNIOSKI KONSERWATORSKIE

1. Widok wsi Besiekierzy. Wszystkie fot. W. Stępień.
1. Overview of the village of Besiekierzy. All photos by Wiesław Stępień.

Zamek w Besiekierach to jeden z przykładów średniowiecznego budownictwa ceglanego w województwie łódzkim. Ten zabytek architektury obronnej położony w gminie Grabów w powiecie łęczyckim znajduje się w rejestrze zabytków od 1967 r.

Pierwsza informacja o Besiekierach pojawiła się w źródłach pisanych w latach 1232-1252, czyli ponad 300 lat przed powstaniem zamku. Można przypuszczać, że w średniowieczu Besiekierzy wchodziły w skład włości rodziny Pomianów-Sokołowskich.

Ruiny zamku położone są na uboczu wsi (il.1), która w swym obecnym kształcie przestrzennym jest stosunkowo młoda – założono ją tuż po powstaniu styczniowym w wyniku parcelacji miejscowych dóbr Besiekierzy. Wieś ulokowano na nieznacznie zarysowującym się garbie, na krawędzi rozległego wyniesienia. Garb ten od północy odcięty jest niewielkim ciekim wodnym (rzeczką) o kierunku spływu wschód-zachód, formującym podmokłą dolinę o łagodnych krawędziach.

Dzieje zamku i jego przekształcenia przestrzenne

Zamek w Besiekierach powstał z fundacji Mikołaja Sokołowskiego ok. 1560 r., w okresie sprawowania przez niego godności wojewody łęczyckiego. W końcu XVI w. przeszedł z rąk Sokołowskich w posiadanie kard. Andrzeja Batoro, biskupa warmińskiego, następnie Zofii Batorówny i Jerzego Rakoczego. W poł. XVII w. obiekt wyremontował i przebudował starosta Jan Szymon Szczawiński.

Informacje o tej przebudowie znalazły się na dwóch tablicach fundacyjnych: pierwszej ufundowanej w 1653 r. przez Jana Szymona Szczawińskiego i wmurowanej w wieżę bramną, oraz drugiej, umieszczonej na fasadzie domu zamkowego.

W XVIII w. kolejnymi właścicielami budowli byli Gajewscy. Zamek został opuszczony po 1800 r. i od tego momentu zaczął popadać w ruinę. W XIX w. obniżono dom zamkowy i przykryto go słomianym dachem. Pełnił on w tym czasie funkcje gospodarcze¹.

Zamek w Besiekierach należy do największych i najważniejszych założeń obronnych na terenie

dawnego województwa łęczyckiego². Charakter obronny nadało mu położenie na wzniesieniu otoczonym podmokłymi łąkami oraz usytuowanie budowli pośrodku płytkiego stawu o zarysie zbliżonym do owalu, tworzącego zamkową fosę zasilaną wodą z pobliskiej rzeczki. Badania litologiczne potwierdziły sztuczne pochodzenie stawu – został on wykopany w celu zwiększenia walorów obronnych budowli. Zamek usytuowany został w południowo-wschodniej części tak powstałej fosy³. Jego mury dochodziły bezpośrednio do lustra wody, a ich ceglane powierzchnie pomalowane były na czerwono. Do zamku wiódł zwodzony most prowadzący do przelotu budynku bramnego.

Schemat przestrzenny obiektu tworzą: prostokątny dziedziniec otoczony murami obronnymi z wieżą bramną w murze południowym i wielokondygnacyjny dom wzniesiony wzdłuż muru północnego na całej jego długości. Nawiązuje on do typowych układów XV-wiecznych zamków prywatnych⁴ (il. 2).

Zamek wzniesiono na planie czworoboku o wymiarach ok. 38 x 40 m, z muru ceglano-kamiennym

2. Widok zamku Besiekiery.
2. View of the Besiekiery castle.

3. Mury zamku besiekierskiego.
3. Walls of the Besiekiery castle.

fundamencie techniką *opus emplectum*. Mur jest oblicowany z zewnątrz cegłą w układzie polskim; w niższych partiach trzonu wypełniony cegłą w układzie poprzecznym do kierunku przebiegu muru, w wyższych zaś kamieniem polnym, ułożonym w warstwy zalane zaprawą i wyrównanym gruzem ceglano-kamiennym (il. 3). Na osi południowej kurtyny usytuowano budynek bramny zbudowany na planie kwadratu o boku 12 m i wysunięty przed mury tej kurtyny. Na wysokości trzeciej kondygnacji czworobok budynku bramnego przechodzi w ośmiobok z pilastrami na krawędziach, zakończony gzymsem koronującym. Północną ścianę dziedzińca zamyka duży, dwupiętrowy dom główny o szerokości ok. 13 m, nadający zamkowi cechy rezydencji. Wnętrze 12-izbowego domu ma liczne duże okna w południowej ścianie.

XVII-wieczna przebudowa zamku przeprowadzona przez Jana Szymona Szczawińskiego zatara surowość późnogotyckiego założenia. Wtedy to zapewne mury zamku obsypano ziemią, tworząc wyspę, i pokryto wapiennymi tynkami, a na narożnikach dachów domu założono „banie mosiężne” i dwie „kopuły” wieńczące budynek bramny⁵. Wówczas zapewne wzniesiono także górną,

ośmioboczną część budynku bramnego. Jeśli natomiast istniała ona wcześniej, to opilatowano ją wówczas, otynkowano i nadano jej barokowy wystrój. W obrębie dziedzińca zbudowano dwa piętrowe budynki wzdłuż północnych płaszczyzn południowej kurtyny muru obwodowego. Do zachodniej i wschodniej ściany dziedzińca dostawiono piętrowe ciągi arkad, naśladujących dziedzińce renesansowe pałaców południowej Polski. Umożliwiały one komunikację ponad poziomem dziedzińca, między pierwszym piętrem domu głównego a kaplicą, zlokalizowaną w budynku bramnym. W domu głównym sklepienia sal wymieniono na drewniane stropy oraz poszerzono otwory okienne. Zamek w Besiekiarach stał się rezydencją z arkadowym dziedzińcem i dużą liczbą izb mieszkalnych, usytuowaną w centrum znacznego majątku ziemskiego Szczawińskich.

Po tej przebudowie w zamku nie prowadzono już większych prac. Kolejne opisy i inwentarze zamku, pochodzące z XVII-XVIII w., przedstawiają obraz budowli w stanie postępującego opuszczenia⁶. Przyspieszył je pożar części zamku w 1731 r., a także rozebranie drugiego piętra domu mieszkalnego, co było działaniem najbardziej zmieniającym bryłę obiektu.

4. Układ przestrzenny zamku w Besiekierach.
4. The spatial arrangement of the Besiekiery castle.

Opis ten potwierdziły prace archeologiczne, przeprowadzone w latach 1970-1971 przez Zakład Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Łodzi. W ich wyniku wyodrębniono w besiekierskim zamku dwie fazy budowlane:

I. Obiekt obronny, złożony z pomalowanego na czerwono czterokondygnacyjnego domu zamkowego i czworobocznego dziedzińca otoczonego prostymi murami z wieżą bramną na osi południowego muru. Mury zamku wyrastały wprost z wody.

II. Obiekt o charakterze rezydencji, złożony z otynkowanego domu zamkowego, dziedzińca o ścianach arkadowych (może nawet dwukondygnacyjnych) i tynkowanej wieży bramnej, u której boków od strony dziedzińca usytuowano dwa budynki gospodarcze. Zamek w tej fazie stał na usypanej w fosie wyspie⁷.

Stan zachowania obiektu

Na ruinę zamku ceglanego, otoczoną obecnie wyschniętą fosą, składają się trzy elementy: prostokątny dziedziniec ograniczony od wschodu, zachodu i południa murem obronnym, prostokątny budynek zamykający go od północy oraz wieża z przejazdem

bramnym, dostawiona na zewnątrz na osi południowej ściany dziedzińca. Ogólny układ przestrzenny zamku pozostaje czytelny (il. 4).

Mury. Najslabiej zachowane są mury od wschodu i południa. Ich grubość wynosi 2 m, natomiast wysokość jest trudna do ustalenia, w żadnym miejscu nie przetrwała bowiem korona muru czy inne świadectwa jego pierwotnej wysokości. Kurtyna wschodnia zamku, bardziej zniszczona, wielokrotnie poprzerrywana, jest mniejsza od pozostałych. W kurtynie zachodniej znajdują się dwa otwory: jeden z nich jest prawdopodobnie pozostałością przejścia, drugi – efektem zniszczeń. Jej południowo-wschodni narożnik uległ całkowitemu zniszczeniu. Kurtyna południowa zachowała się najlepiej, ale i tu bez pełnej wysokości. Od strony dziedzińca po obu stronach otworu bramnego widoczny jest na tym samym poziomie ciąg kwadratowych prześwitów, pozostałych niewątpliwie po osadzeniu belek stropowych niskich budynków gospodarczych przystawionych w XVII w. do kurtyny południowej.

Wieża bramna. Pozostał z niej relikw ściany zachodniej, który zdradza istnienie czterech kondygnacji: dwóch dolnych na rzucie kwadratu i dwóch wyższych – ośmiobocznych. Czworokątna część relikwu

bramy ma gładką ścianę zewnętrzną, z dwoma otworami okiennymi w górnej kondygnacji. Stożący na niej ośmiobok jest pilastrowany na krawędziach i zwieńczony wyraźnie wyprofilowanym gzymsem. Ma on okna w dwu kondygnacjach: na dole prostokątne, a nad nimi okrągłe. Ze wschodniej ściany wieży zachował się w trzonie muru relikw przyziemia. W podobnym stanie jest ściana północna, w której widnieje zrujnowany i powiększony otwór po przelocie bramnym z zachowanym bezpośrednio przy ziemi oblicowaniem. Brakuje południowej ściany wieży.

Dzięki widocznym podziałom poziomym możliwe do określenia są kondygnacje wewnętrzne wieży. W przyziemiu, przepartym przelotem bramnym, na ścianie zachodniej i w jej styku ze ścianą północną zachował się ślad sklepienia kolebkowego. W drugiej kondygnacji na tejże ścianie widoczne są ślady sklepienia kolebkowego z lunetami, a nad nimi zaczepy do mocowania legarów podłogowych. W ośmiobocznej części wieży zachowały się gniazda belek stropowych.

Konstrukcyjnie ściany wieży są podobne do murów zamkowych: w przyziemiu całkowicie ceglane, wyżej – z trzonem z warstwowanego kamienia polnego na zaprawie wapienno-piaskowej, w ośmioboku zaś wyłącznie z cegły. Całość, zarówno z zewnątrz, jak i wewnątrz, oblicowana jest cegłą w układzie polskim. Lico z ubytkami zachowało się na ścianie zachodniej. Na relikwach pozostałych ścian brakuje licowania (il. 5). Światło bramy wynosiło prawdopodobnie 2,4 m w pionie i do 3,0 m w poziomie.

Dom zamkowy. W jego obrębie wzdłuż północnej ściany dziedzińca zachowały się fragmenty podziałów wewnętrznych – czterech izb parteru. W partiach: wschodniej, północnej i zachodniej mury domu sięgają relikwotowo wysokości pierwszego piętra. Najlepszy stan zachowania mają mury w obu zewnętrznych narożnikach, będących jednocześnie narożnikami zewnętrznymi całego założenia.

Wyspa zamkowa. Jest obszerniejsza od założenia zamkowego i otacza z zewnątrz mury zamku pasem szerokości ok. 10 m. Prostokątna, o zaokrąglonych narożach, ma w osi południkowej ok. 60 m długości i ok. 55 m w osi równoleżnikowej. Przy południowym brzegu i w partiach centralnych wyniesiona jest na ok. 6 m ponad dno fosy. Wyspa ma uformowaną w kształcie stożka powierzchnię. Różnica poziomów między jej szczytowymi partiami na zewnątrz zamku a powierzchnią terenu na dziedzińcu wynosi ok. 6 m i niemal dwukrotnie przewyższa różnicę mierzoną między powierzchnią terenu przy murze i lustrem wody w stawie.

Stan badań

Zamek w Besiekierach był inwentaryzowany trzykrotnie. Pierwszą, niepełną inwentaryzację pomiarową wykonał po 1831 r. arch. Ludwik Bethier, budowniczy Obwodu Łęczyckiego⁸. Druga, szczegółowa,

przeprowadzona została w 1963 r. przez pracownię architektury (Z. Grajter i M. Paczkowski) w ramach prac Pracowni Konserwacji Zabytków w Łodzi⁹. Trzecią w 1971 r., na potrzeby badań archeologiczno-architektonicznych obiektu, wykonano w Zakładzie Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Łodzi, w którego archiwum jest przechowywana¹⁰.

Zamek ma stosunkowo bogatą dokumentację ikonograficzną. Składają się na nią: trzy ryciny z XIX w. (akwarela K. Stronczyńskiego z 1836 r.; rysunek z 1868 r. zamieszczony w nr. 158 „Kłosów”; rysunek J. Olszewskiego z 1889 r. opublikowany w nr. 51 „Wędrowca”), dokumentacja fotograficzna R. Kazimierskiego z 1962 r. i Wiesława Sępnia z 1971 r. Obszerną dokumentację fotograficzną sporządził w 2005 r. Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi.

Podstawowe źródło informacji o historii zamku stanowi studium Wandy Puget „Besiekiery. Zamek. Woj. łódzkie, pow. Łęczyca. Dokumentacja historyczna. 1962-1963”¹¹, omawiające dotychczasowe

5. Relikt wieży zamku besiekierskiego.
5. Relic of the tower of the Besiekiery castle.

opracowania, ikonografię i pomiary, w tym dokonane na początku XIX w. Wzmianka o zamku zawarta jest w „Katalogu Zabytków Sztuki”¹². Wiedzę o obiekcie rozszerza praca Bohdana Guerquina pt. „Zamki w Polsce”.

Informacji na temat założenia zamkowego oraz wykorzystanych przy jego budowie technologii dostarcza publikacja „Zamki środkowopolskie. Część I. Besiekiery, Lutomiersk”¹³, stanowiąca podsumowanie prac terenowych, które w latach 1970-1971 prowadzili archeolodzy z Zakładu Archeologii Polski Środkowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Łodzi. Cennym źródłem są także „Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII-XVII wieku” autorstwa Leszka Kajzera¹⁴. Najnowszym wydawnictwem poświęconym tej tematyce jest „Leksykon zamków w Polsce” Leszka Kajzera, Stanisława Kołodziejskiego i Jana Salma¹⁵.

Program działań konserwatorskich

Po wielu latach braku zainteresowania obiektem ze strony władz administracyjnych gminy w bieżącym roku powstała koncepcja programowo-przestrzenna kompleksu historyczno-rekreacyjnego we wsi Besiekiery. Zaakcentowano w niej m.in. walory kulturowe obszaru, którego zagospodarowanie przyczyni się nie tylko do utrzymania i zachowania najcenniejszego zabytku w gminie Grabów, ale także do rozwoju miejscowej przedsiębiorczości oraz sprzyjać będzie tworzeniu nowych miejsc pracy.

W czerwcu 2005 r. Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi opracował na zlecenie gminy „Program działań konserwatorskich dotyczących zabezpieczenia i porządkowania terenu oraz otoczenia zamku w Besiekierach”, określający zakres zabezpieczających prac konserwatorskich oraz zasady ich prowadzenia. Opracowanie powstało w sprzyjającym klimacie – miejscowa społeczność doceniła wartość zabytku jako atrakcji turystycznej, a urząd gminy podjął starania o uzyskanie środków zewnętrznych na realizację zagospodarowania terenu zamku.

Zespół ROBiDZ przeprowadził w terenie analizę stanu zachowania obiektu i krajobrazu oraz sporządził dokumentację fotograficzną. Przeanalizował również, wspomniane powyżej, materiały źródłowe, kartografię historyczną, fotograficzną dokumentację lotniczą oraz opracowania planistyczne (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów).

Przekazany gminie Grabów „Program działań konserwatorskich” zawierał – poza częścią tekstową – także opracowania graficzne: analizę zasobu oraz wnioski i wytyczne konserwatorskie (mapy w skali 1:5000), analizy i wnioski konserwatorskie wybranych panoram, fotointerpretację zdjęć lotniczych.

Zakres niezbędnych prac badawczych

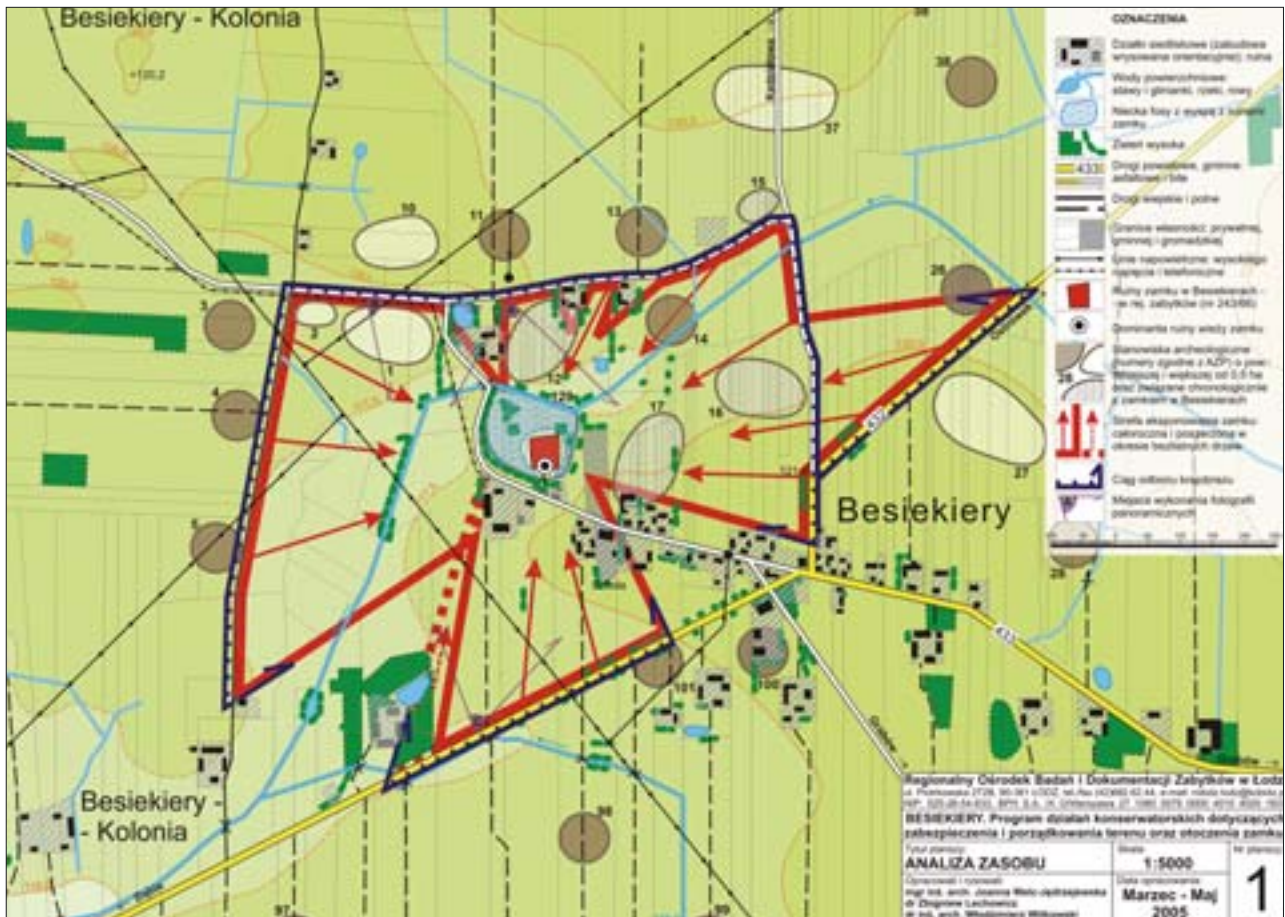
Stan zamku w Besiekierach, pozostającego w ruinie od lat 70. XIX w., pogarsza się w wyniku działania czynników atmosferycznych oraz braku bezpośredniej opieki i dozoru. Wymaga on co najmniej racjonalnego uporządkowania i efektywnego zabezpieczenia. Aby można było podjąć takie działania, niezbędne jest dokładne rozeznanie zarówno kształtu obiektu, jak i chronologii jego realizacji i przekształceń oraz związanych z nimi uwarstwień ziemnych. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera archeologiczna interpretacja stratygrafii ziemnej, dlatego też szczególną rolę przypisać należy badaniom archeologicznym. Wyniki badawczych prac archeologicznych powinny więc stać się punktem wyjścia do podjęcia decyzji, dotyczących zakresu prac rewaloryzacyjnych obiektu.

Wyniki badań z 1971 r. wskazują na potrzebę kontynuowania prac terenowych, a także na dokonanie odgruzowania – pod nadzorem archeologicznym – dziedzińca oraz wnętrza domu zamkowego. Jest to zabieg niezbędny ze względu na znaczny napór na mury zamku gruzu zalegającego dziedzińca. Umożliwi on także określenie poziomu użytkowego dziedzińca i fosy. Ważne jest także ustalenie położenia mostu łączącego zamek z łądem stałym¹⁶ oraz pierwotnej rzeźby terenu wyspy na podstawie wyników badań geomorfologicznych i paleohydrologicznych. Konieczne jest ponadto określenie lokalizacji oraz granic terenu dawnego folwarku zamkowego, położonego na południe od drogi obiegającej fosę zamkową, na którego obszarze znajduje się budynek byłej szkoły podstawowej w Besiekierach.

Wnioskowane badania terenowe w połączeniu z analizą źródeł pisanych i wyników przeprowadzonych równoległe prac badawczych na stanowiskach archeologicznych, związanych chronologicznie z zamkiem¹⁷ mogą znacznie wzbogacać wiedzę o tym obiekcie (il. 6).

Zamek powinien być pozostawiony w dotychczasowym stanie ruiny. Niezbędne są zatem prace zabezpieczające i wzmacniające obiekt, które m.in. zapewnią całkowite bezpieczeństwo zwiedzającym. Pierwszorzędnym zadaniem jest zabezpieczenie i ustabilizowanie trzykondygnacyjnego fragmentu wieży bramnej oraz odtworzenie przejścia-mostu przez fosę na dziedzińcu zamkowy.

W ścianach domu zamkowego nie ma obecnie elementów kamiennej dekoracji zachowanych *in situ*. Podczas wizji terenowej odnaleziono jednak jej fragmenty – pozostałości marmurowej dekoracji otworu wejściowego (nadproże?) umieszczone obok budynku remizy straży ogniowej w Besiekierach. Wokół otworu w południowej elewacji domu zamkowego zachowały się w cegle negatyw tej dekoracji oraz negatyw kamiennych ościeży. Niezbędne jest przeniesienie tych elementów na dziedzińcu zamkowy w celu ich wyeksponowania bądź

6. Mapa „Analiza zasobu do programu działań konserwatorskich”.
6. A map: “An analysis of the reserves for the program of conservation activity”.

wmontowania w mury domu zamkowego w ich pierwotne miejsce.

Prowadzenie prac konserwatorskich wymaga uwzględnienia wpływu na stan murów poziomu wód gruntowych i powierzchniowych. W czasie badań terenowych w 1971 r. zauważono bowiem niepokojące skutki prac melioracyjnych. Oczyszczenie i pogłębienie cieku wodnego, przepływającego na północ od zamku, spowodowało odpływ wody ze stawu oraz gwałtownie postępujące osuszenie fundamentów zamku i ich bezpośredniego otoczenia. Wahania poziomu wód są poważnym zagrożeniem dla zachowania statyki ruiny zamkowej. Stosunki wodne w bezpośrednim otoczeniu zamku są zatem jednym z głównych problemów wymagających rozważenia podczas opracowywania technicznego zabezpieczenia jego fundamentów.

Badacze zamku besiekierskiego, oprócz prezentowanego „Programu działań konserwatorskich” w opracowaniu ROBiDZ w Łodzi, dysponują następującymi kategoriami źródeł:

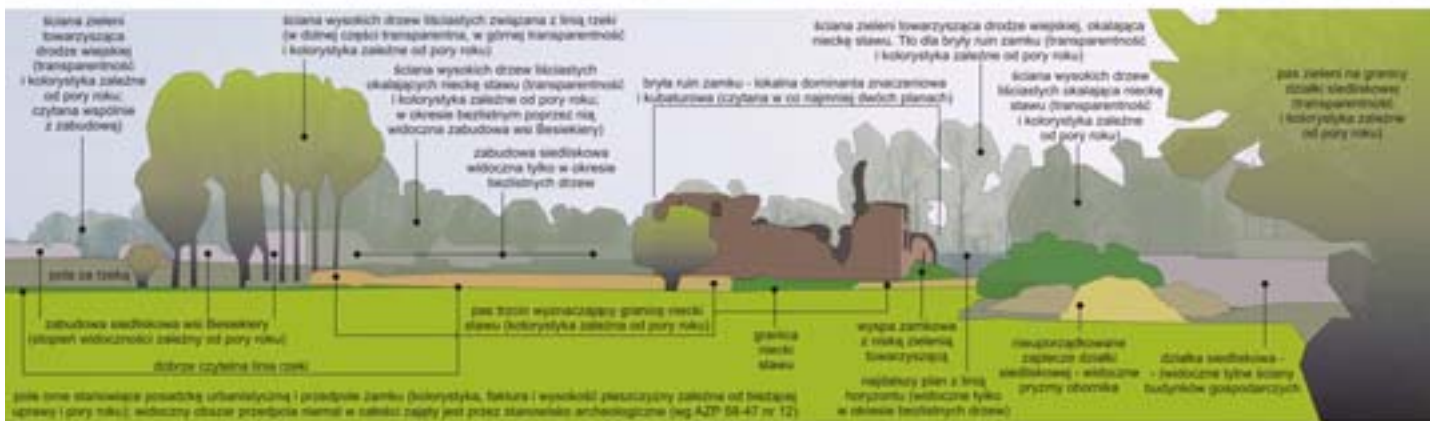
- rozwiązania formalne i przestrzenne zamku (analiza obiektów analogicznych umożliwiających datowanie),
- zastosowana technika murarska i materiał budowlany,

- stratygrafia terenu wraz z ruchomym materiałem zabytkowym,
- inskrypcje fundatorskie,
- opisy zamku z lat 1685 i 1761,
- informacje zapisane w XIX-wiecznych dokumentacjach inwentaryzacyjnych, prasie oraz „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”.

Zakres konserwatorskich prac zabezpieczających

Wstępne określenie programu działań konserwatorskich dokonane zostało na posiedzeniu zwołanej w tym celu komisji konserwatorskiej¹⁸. Uznano, że dla ochrony zachowanej substancji zamku należy podjąć niżej wymienione działania:

- **mury obronne.** Ze względów konstrukcyjno-wytrzymałościowych uzupełnienia wymagają ubytki w narożach muru obwodowego oraz w licu murów. Korona murów w wielu miejscach porośnięta jest roślinnością. Tworzy ona prawdopodobnie naturalną warstwę ochronną, która powinna zostać zachowana. Niemniej jednak niezbędne jest przeprowadzenie specjalistycznych ekspertyz stanu murów

7. Analiza i wnioski dotyczące panoramy zamku od strony północnej.
 7. An analysis and conclusions regarding the panorama of the castle from the northern side.

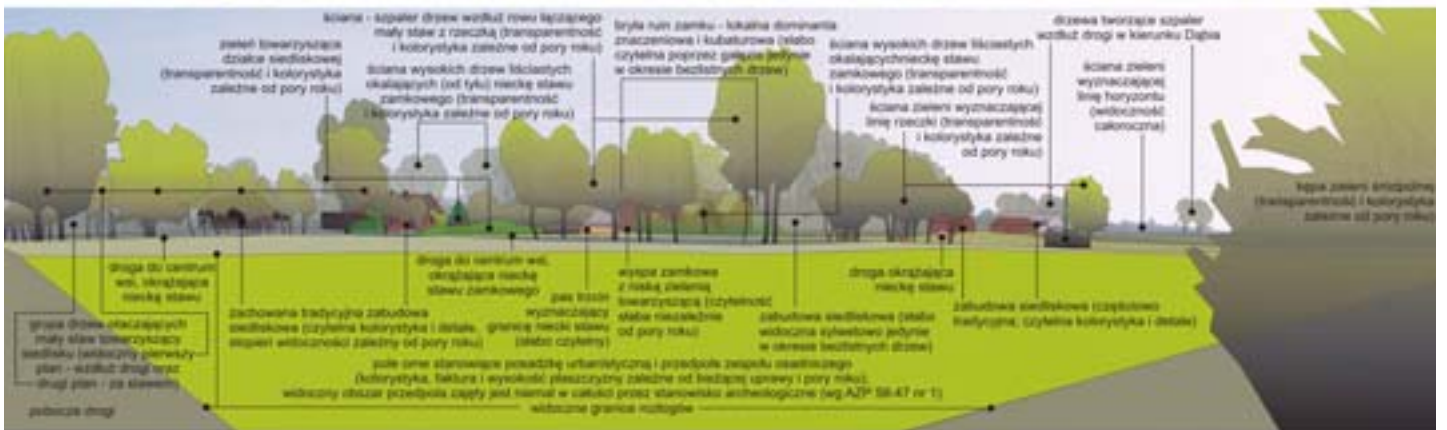
oraz wpływu roślinności na stan zachowania zabytkowej substancji. Samosiewy drzew rosnące na koronie murów wymagają usunięcia. Prace, mające na celu usuwanie samosiewów, muszą być przeprowadzane regularnie, by nie dopuścić do wzrostu roślin.

- **relikt wieży zamkowej.** Konieczne jest opracowanie dokumentacji projektowej w zakresie konserwatorsko-konstrukcyjnym i wykonanie na jej podstawie rekonstrukcji fragmentu muru wieży bramnej od strony dziedzińca zamkowego. Zapewni to stabilizację wielokondygnacyjnego reliktu i zarazem bezpieczeństwo turystów przebywających w sąsiedztwie wieży. Zakres prac rekonstrukcyjnych powinien być minimalny, ale gwarantować zabezpieczenie pozostałej części muru.
- **fosa.** Konieczne są prace badawcze i zabezpieczające przed podniesieniem poziomu wody w fosie.

Wnioski i wytyczne konserwatorskie dotyczące rewitalizacji otoczenia zamku

Działania prowadzone w bezpośrednim sąsiedztwie zamku zmierzać powinny do przywrócenia tradycyjnego, historycznego otoczenia, co wiąże się przede wszystkim z odtworzeniem fosy. Mury powinny zostać ponownie otoczone wodą. Ważne jest oczyszczenie i pogłębienie fosy w celu wykluczenia zarostu roślinnością, a także wykształcenie jej nowej linii brzegowej i umocnienie brzegów.

Potrzeba zabezpieczenia murów zamku przed wahaniami poziomu wód powierzchniowych wiąże się z koniecznością wykonania warstw izolacyjnych. Dopuszczono zatem możliwość nieznacznej powiększenia powierzchni wyspy otaczającej zamek. Wyspa powinna być połączona z lądem stałym

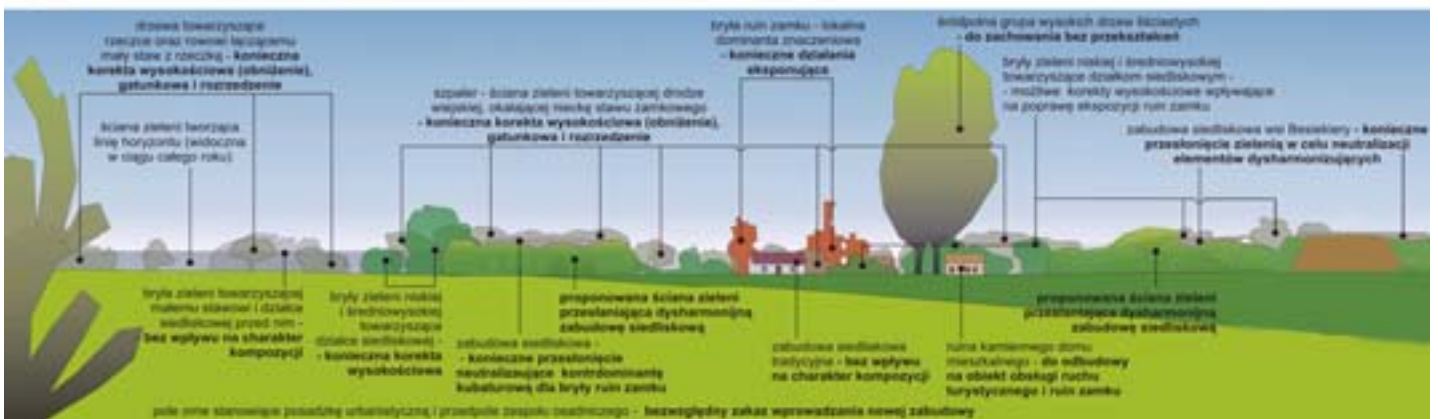
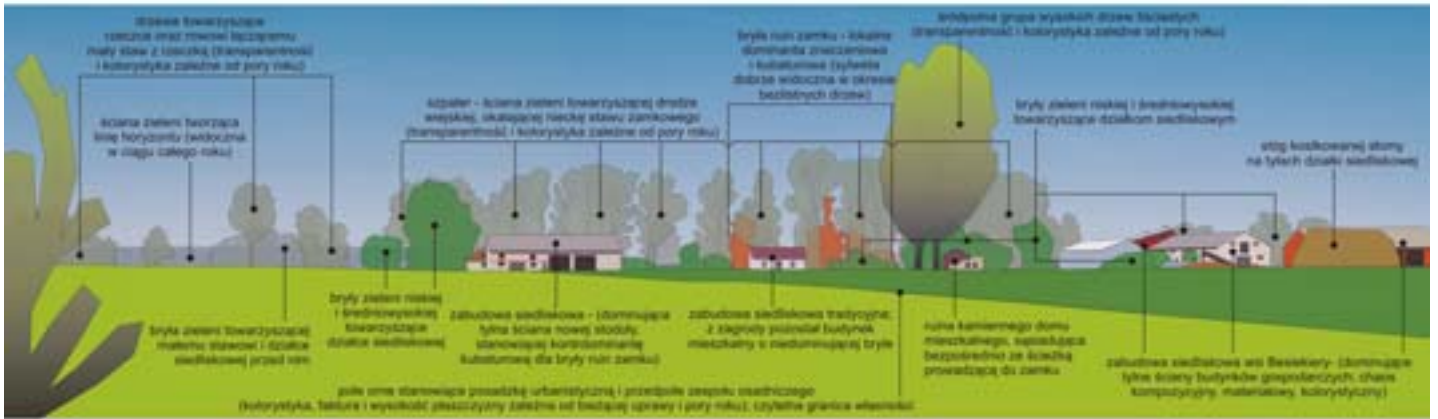
8. Analiza i wnioski dotyczące panoramy zamku od strony północno-zachodniej.
 8. An analysis and conclusions regarding the panorama of the castle from the north-western side.

mostem, usytuowanym w miejscu historycznym, potwierdzonym archeologicznymi badaniami terenowymi.

Niezbędne jest dokonanie korekty zieleni wysokiej otaczającej zamek, która uwzględni jej wysokość oraz skład gatunkowy, szczególnie w najatrakcyjniejszych strefach ekspozycji. Wnioski dotyczące kształtowania zieleni zostały sprecyzowane na podstawie analiz panoram od strony północno-zachodniej, północnej i południowej (il. 7, 8, 9).

Fosa wraz z zamkiem może służyć celom turystyczno-wypoczynkowym, kreowaniu „produktu turystycznego”. Można brać po uwagę możliwość zorganizowania miejsca wypoczynku biernego nad fosą oraz wykorzystania jej wód do kąpieli. Ważne jest jednak, by zagospodarowanie terenu wokół zamku odbywało się z zachowaniem bezwzględnej dominacji zasad ochrony konserwatorskiej obiektu. Uznano, że zagospodarowanie terenu w bezpośrednim

śledztwie zamku powinno przewidywać utworzenie wzdłuż brzegów fosy „wewnętrznej” trasy spacerowej, umożliwiającej oglądanie zabytku spoza niej. Na podstawie przeprowadzonych analiz krajobrazowych zaproponowano także wyznaczenie „zewnętrznej” trasy spacerowej (rowerowej), stanowiącej tzw. ciąg odbioru krajobrazu kulturowego, którego główną atrakcją jest besiekierski zamek podziwiany z różnych punktów widokowych (il. 10). Trasy spacerowe, o indywidualnie opracowanej nawierzchni, powinny być wyposażone w tablice informacyjne, a „zewnętrzna” – dodatkowo w miejsca wypoczynku i biwakowe. Opracowanie planu zagospodarowania terenu w granicach „zewnętrznej” trasy spacerowej musi być poprzedzone m.in. badaniami przebiegu historycznych traktów komunikacyjnych funkcjonujących tu w okresie poprzedzającym założenie dzisiejszej wsi Besiekiery.

9. Analiza i wnioski dotyczące panoramy zamku od strony południowej.
 9. An analysis and conclusions regarding the panorama of the castle from the southern side.

Analiza obowiązujących dokumentów planistycznych

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów¹⁹, obejmującego Besiekiery, przewiduje ochronę zamku wpisanego, jak już wspominaliśmy, do rejestru zabytków. Ustala, że w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej wszelkie prace związane z adaptacją budynków wymagają zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W strefach ekspozycji obiektu studium dopuszcza realizację nowej zabudowy o gabarytach niezakłócających jego widoku. W przypadku wystąpienia potrzeby wprowadzenia innych od dotychczasowych form użytkowania obszarów nakłada obowiązki dokonania stosownych uzgodnień ze służbami ochrony dóbr kultury.

Na terenie wsi Besiekiery rozpoznano dotychczas 24 stanowiska archeologiczne o zróżnicowanej przynależności kulturowej i historycznej, z czego 6 związanych jest chronologicznie z zamkiem (il. 6). W celu ich ochrony studium ustala, że przystąpienie do wykonania prac ziemnych związanych z zabudową i zagospodarowaniem terenu uwarunkowane jest wykonaniem archeologicznych badań ratowniczych uzgodnionych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W części dotyczącej polityki przestrzennej gminy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego studium przewiduje m.in.:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie tożsamości regionalnej i lokalnej poprzez uregulowanie stanu prawnego obiektów zabytkowych w celu powstrzymania ich dalszej dewastacji

(zmiana sposobu użytkowania – lokalizacja w obiektach działalności kulturowej, oświatowej, usług związanych z turystyką); ochronę obiektów wraz z otoczeniem w zakresie panoram widokowych; propagowanie wiedzy o regionie m.in. poprzez umieszczenie informacji w krajowej sieci informacyjnej o zasobach kultury oraz działania promocyjne obejmujące szczególnie cenne obiekty zabytkowe;

- przyjęcie zasad ochrony zabytków objętych ścisłą ochroną konserwatorską, nakazujących dokonywanie uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w przypadkach podejmowania prac budowlanych (remonty, rozbudowy, rozbiórki), podziałów geodezyjnych, zmian zagospodarowania terenu;
- prowadzenie inwestycji na obszarach stanowisk archeologicznych po uprzednim uzyskaniu decyzji zezwalającej Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i przeprowadzeniu ratowniczych badań wykopaliskowych.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów²⁰ teren zamku w Besiekierach oznaczony jest symbolem 3 Ukl i „przeznaczony pod usługi turystyczne (ruiny zamku – obiekt wpisany do rejestru zabytków). Przeznaczenie dopuszczalne – usługi kultury. Na omawianym terenie obowiązuje, obejmująca zamek i fosę, strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej – wszelkie prace związane

z adaptacją budynku i terenów wymagają zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obowiązuje zakaz dokonywania podziału terenu”. Granice strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej wyznaczone zostały na terenie oznaczonym symbolem R. Obszary oznaczone tym symbolem definiowane są jako tereny produkcji rolnej z dopuszczeniem zabudowy zagrodowej, w tym usług nieuciążliwych lokowanych w parterach budynków.

W bezpośrednim sąsiedztwie strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej zamku w Besiekierach położone są użytki zielone, czyli łąki i pastwiska, które podlegają zasadom ochrony środowiska przyrodniczego. Obowiązuje na tych terenach zakaz zabudowy oraz konieczność realizacji obiektów małej retencji wodnej. W sąsiedztwie tego obszaru plan wyznacza tereny zabudowy i dopuszcza prowadzenie działalności usługowej w parterach budynków.

Wnioski i wytyczne wynikające z programu działań konserwatorskich

Stanowią one konkluzje oparte na dwóch ujęciach analitycznych:

- analizie ustaleń zawartych w obowiązującym miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy,

10. Mapa „Wnioski i wytyczne do programu działań konserwatorskich”.

10. A map: “Conclusions and guidelines for the program of conservation activity”.

- analizach krajobrazowych wykonanych w trakcie pobytów terenowych.

Analiza miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy dała podstawę do następujących wniosków (il. 11):

- w granicach ścisłej ochrony konserwatorskiej znajdują się tereny, przeznaczone w planie na produkcję rolną (R) z dopuszczeniem zabudowy zagrodowej. Zapis taki dla tej strefy jest niedopuszczalny. Powinna być ona bezwzględnie wykluczona spod zabudowy, dopuszczając jedynie adaptację budynku przeznaczonego na obsługę zamku;
- obszar strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej powinien być powiększony;
- plan, powiększając w stosunku do obecnego stanu powierzchnię terenów zabudowanych, nie w pełni respektuje potrzebę zapewnienia zabytkowemu obiektowi właściwej ekspozycji w krajobrazie.

Na podstawie analiz krajobrazowych sformułowane zostały następujące wnioski:

- należy przewidywać konserwację trwałej ruiny zamku oraz ochronę i właściwe utrzymanie obiektu, a także odtworzenie historycznej fosy;
- przebieg strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej powinien być zgodny z prezentowanym w opracowaniu rysunkiem (il. 10). W jej granicach, poza zamkiem, znajdzie się jedynie przewidziany do remontu parterowy budynek mieszkalny wzniesiony z kamienia wapiennego, który pełnić będzie funkcję obsługi zamku (np. punkt sprzedaży biletów, folderów, map);
- granice strefy pośredniej ochrony konserwatorskiej powinny zostać wyznaczone wzdłuż ciągu dróg ograniczających „obszar związany przestrzennie z eksponowanym w krajobrazie zamkiem”. Zasady zagospodarowania tej strefy powinny uwzględniać potrzebę ochrony zarówno widoków „na zamek”, jak i widoków „z zamku” na otaczający teren.

Zamek w Besiekierach, stanowiący atrakcję krajobrazową, widoczny jest z dwóch odległości: bezpośredniej – z drogi gminnej przebiegającej przez wieś i od zachodu w sąsiedztwie fosy, oraz pośredniej – z dróg obiegających teren, na którym obiekt jest zlokalizowany, przebiegających w pewnej odległości od zamku (il. 7, 8, 9). Aby utrzymać zabytek i jego otoczenie we właściwym stanie, należałoby zastosować poniższe wskazania zagospodarowania przestrzeni:

- **zabudowa.** Nowa zabudowa powinna być przewidywana poza granicami wyznaczonej strefy eksponowania zamku. Obiekty powinny być projektowane i wznoszone zgodnie z lokalnymi tradycjami kształtowania zabudowy (gabaryt wysokościowy 6,0-7,5 m) i z tradycyjnych materiałów budowlanych (kamień wapienny, cegła ceramiczna). Na obszarze objętym zakazem wprowadzania nowej zabudowy dopuścić można jedynie adaptacje i remonty budynków mieszkalnych i gospodarczych. Obiekty stanowiące niewłaściwe sąsiedztwo dla zabytku powinny zostać przesłonięte zielenią

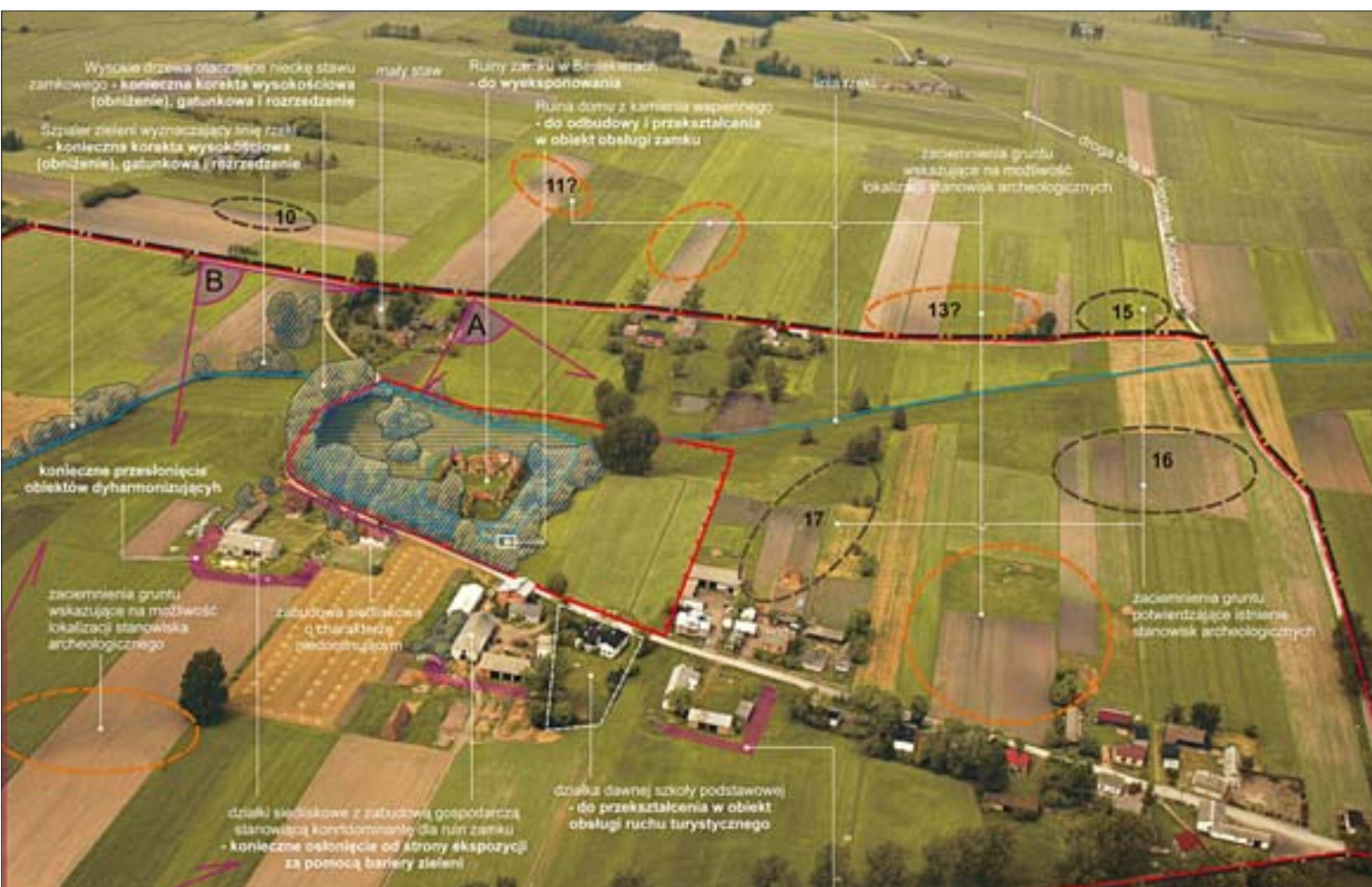
bądź tradycyjnymi ogrodzeniami.

- **zielen.** Należy przewidzieć wymianę drzewostanu na odmiany szlachetne, występujące w XVI-XVII w., a zarazem nieprzesłaniające obiektu, zwłaszcza w jego najatrakcyjniejszych strefach eksponowania. Szczegółowy projekt nasadzeń drzew oraz zagospodarowania zielenią terenu otaczającego zamek powinien stanowić przedmiot uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.
- **nawierzchnia.** Droga prowadząca przez wieś do zamku oraz obiegająca fosę powinna mieć na całej długości nawierzchnię kamienną („kocie łby”), ograniczoną kamiennymi krawężnikami.
- **obsługa ruchu turystycznego.** Bazę turystyczną powinien stanowić murowany budynek dawnej szkoły, wzniesiony w 1870 r. (biuro obsługi ruchu turystycznego), wraz z działką wydzieloną podczas parcelacji w 1868 r., położoną na terenie dawnego folwarku zamkowego (hotel z ok. 50 miejscami noclegowymi).

Realizacja programu działań konserwatorskich

Działania konserwatorskie, dotyczące zabezpieczenia i porządkowania otoczenia zamku w Besiekierach, samorząd gminy powinien przeprowadzić w ścisłej współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w poniżej podanej kolejności:

- uzyskanie zezwolenia na prace konserwatorskie przy zamku,
- przeprowadzenie badań archeologicznych na terenie fosy oraz sondażowych na dziedzińcu,
- odgruzowanie dziedzińca pod nadzorem archeologicznym,
- przeprowadzenie badań archeologicznych na terenie zamku,
- wykonanie ekspertyzy stanu technicznego reliktu wieży bramnej,
- wykonanie ekspertyzy stanu murów zamku,
- opracowanie dokumentacji projektowej ustabilizowania i wzmocnienia reliktu wieży bramnej,
- opracowanie dokumentacji konserwatorskiej zabezpieczenia murów zamku,
- wykonanie prac stabilizacyjnych i wzmacniających reliktu wieży bramnej,
- wykonanie zabezpieczenia konserwatorskiego murów, w tym uzupełnienie lica murów w miejscach wskazanych ze względów konstrukcyjnych,
- opracowanie planu zagospodarowania przestrzennego terenu strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej zamku,
- wykonanie prac ziemnych w obrębie fosy (pogłębienie, oczyszczenie, izolowanie i wzmocnienie brzegów wyspy),
- wykonanie mostu łączącego zamek z lądem stałym,
- wykonanie i zatwierdzenie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Grabów dla terenu wsi Besiekiery, uwzględniającego

11. Analiza krajobrazu z wykorzystaniem zdjęcia lotniczego.
11. An analysis of the landscape using aerial photograph.

- wnioski i wytyczne konserwatorskie wynikające z niniejszego opracowania,
- opracowanie planu zagospodarowania terenu w granicach „zewnątrznej” trasy spacerowej,
 - opracowanie planu zagospodarowania terenu, projektu adaptacji dawnej szkoły oraz obiektów noclegowych zespołu obsługi ruchu turystycznego,
 - opracowanie projektu adaptacji będącego w ruinie budynku przeznaczonego na funkcję obsługi zamku,
 - wykonanie „wewnętrznej” ścieżki spacerowej,
 - przygotowanie nad fosą miejsc wypoczynku czynnego i biernego,
 - opracowanie projektu zieleni wysokiej i niskiej towarzyszącej obiektowi zabytkowemu,
 - wykonanie prac adaptacyjnych i remontowych w budynku obsługi zamku,
 - wykonanie zagospodarowania obszaru w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej, nasadzenie zieleni,
 - opracowanie projektu zmiany nawierzchni drogi wiejskiej,

- wykonanie prac drogowych,
- wykonanie prac adaptacyjnych w budynku dawnej szkoły,
- realizacja obiektów noclegowych w zespole obsługi ruchu turystycznego,
- zagospodarowanie terenu zespołu obsługi ruchu turystycznego,
- opracowanie projektu nawierzchni i urządzeń towarzyszących „zewnątrznej” trasie spacerowej,
- wykonanie i zagospodarowanie „zewnątrznej” trasy spacerowej.

Zaprezentowany „Program działań konserwatorskich dotyczących zabezpieczenia i porządkowania terenu oraz otoczenia zamku w Besiekierach” powstawał w sprzyjających dla tego typu poczynań okolicznościach, jakimi są uznanie przez społeczność gminną wartości zabytku jako atrakcji turystycznej i podjęcie przez urząd gminy starań o przyznanie środków zewnętrznych na realizację zagospodarowania otaczającego go terenu.

Mgr inż. arch. Jolanta Welc Jędrzejewska, absolwentka Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Szczecińskiej, jest wieloletnim pracownikiem służb ochrony zabytków i autorką opracowań planistycznych, dotyczących środowiska kulturowego, do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obecnie pracuje w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi. Zajmuje się problematyką krajobrazu kulturowego, zabytkami architektury i budownictwa oraz urbanistyką miast zabytkowych.

Dr inż. arch. Włodzimierz Witkowski, absolwent Wydziału Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

Politechniki Łódzkiej, od początku działalności zawodowej związany jest z problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego (m.in. w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej). Ma na swoim koncie ok. 30 artykułów naukowych. Był współredaktorem i współautorem kilku książek i opracowań planistycznych dotyczących środowiska kulturowego. Interesuje się naukowo architekturą drewnianą i dziedzictwem wsi, w tym ukraińskich grup etnograficznych w Karpatach. Jest członkiem PKN ICOMOS, rzeczoznawcą Ministra Kultury. Obecnie jest adiunktem w Instytucie Architektury i Urbanistyki PŁ (Zakład Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego) oraz pracownikiem Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Łodzi.

Przypisy

1. L. Kajzer, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII-XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica”, t. 1, Łódź 1980.
2. L. Kajzer, jw.
3. *Zamki środkowopolskie. Część I. Besiekiery, Lutomiersk*, „Dom stary” w Łęczycy, praca zbiorowa pod red. T. Poklewskiego, „Acta Archaeologica Lodziensis”, nr 26, Łódź 1977.
4. L. Kajzer, jw.
5. L. Kajzer, jw.
6. L. Kajzer, jw.
7. *Zamki środkowopolskie*, jw.
8. W. Puget, *Besiekiery. Zamek. Woj. łódzkie, pow. Łęczycza. Dokumentacja historyczna, 1962-1963*. Maszynopis przechowywany w archiwum KOBiDZ w zasobach archiwum d. Pracowni Konserwacji Zabytków (siedziba: Grodzisk Mazowiecki).
9. W. Puget, jw.
10. *Zamki środkowopolskie*, jw.
11. Maszynopis w archiwum b. PP PKZ w Warszawie.
12. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 2, *Województwo łódzkie*. Pod redakcją Jerzego R. Łozińskiego. Państwowy Instytut Sztuki. Dział Inwentaryzacji Zabytków. Warszawa 1954.

13. *Zamki środkowopolskie*, jw.

14. L. Kajzer, jw.

15. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, red. nauk. L. Kajzer, Warszawa 2001.

16. Stanowisko archeologiczne nr 1 – zamek w Besiekierach jest zarejestrowany na karcie Archeologicznego Zdjęcia Polski, na obszarze nr 58-47, pod numerem 129.

17. Są to stanowiska oznaczone na ww. karcie numerami: 12 – osada (?), wczesne średniowiecze; 15 – ślad osadnictwa, czasy nowożytny; 16 – osada, wczesne średniowiecze; 17 – osada, wczesne średniowiecze; 26 – ślad osadnictwa, epoka brązu, okres halszacki, kultura łużycka, czasy nowożytny; 100 – ślad osadnictwa, pradziej, późne średniowiecze.

18. W jej składzie znaleźli się: prof. dr hab. Leszek Kajzer, dr inż. arch. Jan Salm, mgr inż. arch. Wojciech Szygendowski (wojewódzki konserwator zabytków w Łodzi), mgr inż. arch. Paweł Filipowicz (dyrektor ROBiDZ w Łodzi).

19. Zatwierdzone uchwałą Rady Gminy Grabów Nr XXXV/224/2002 z dnia 28 marca 2002 r.

20. Zatwierdzony uchwałą Rady Gminy Grabów Nr XII/80/03 z dnia 30 grudnia 2003 r. (Dz.Urz. Woj. Łódzkiego, Nr 85, poz. 724).

DEVELOPMENT OF THE CASTLE IN BESIEMIERY AND ITS SURROUNDINGS CONSERVATORS' CONCLUSIONS

The castle in Besiekiery, which is in a state of ruin, is an example of mediaeval brick construction in the Łódzki voivodeship. This monument to defense architecture is located in the Grabów district, in Łęczycki county, and is included in the register of historic sites.

After many years of neglect by the district's administrative authorities, a program/spatial concept was created in 2005 for a historic/recreational complex in the village of Besiekiery, whose main attraction will be the castle. The program places strong emphasis on the cultural merits of the area, among other things, whose development will lead to activities that will guarantee the maintenance and upkeep of the most valuable historic site in the district. This program will also become part of

activities which support enterprise in the district and create new jobs for its citizens.

Parallel to this, the Regional Center for Research and Documentation of Historic Monuments in Łódź has created “the Program for conservation activities concerning the protection and organization of the area and surroundings of the castle in Besiekiery”, which establishes the range of conservation work on the castle in Besiekiery and its surrounding areas, which came into being under favorable circumstances like the recognition of the fact by the local population that the castle has value as a tourist attraction, and the local government's undertakings to designate internal funding in order to develop the area of the castle. The texts are accompanied by a planning and spatial analysis.